

DANABAŞ KÖYÜ'NÜN ÖYKÜSÜ HİKÂYESİNDE SOSYAL TENKİT Nergiz GAHRAMANLI*

ÖZ

Celil Memmedguluzade Azerbaycan'ın realist tenkit yazarlarından. Onun Azerbaycan kültüründe, edebiyatında ve matbuatında yaptığı en büyük yenilik, çıkardığı Molla Nasreddin dergisidir. O ve çevresindeki Molla Nasreddinciler Azerbaycan'ın sosyal hayatına, fikir dünyasına, edebiyatına, matbuatına, diline, ahlâkına yön verirler. Yazarın dünya görüşünün ve düşüncelerinin oluşmasında sosyal ekonomik şartlarla yabancı kaynakların önemli rolü vardır. Onun yaratıcılığını en çok etkileyen yazar, Gogol'dür. Gogol'un eserlerinde canlı tablolar halinde işlediği sosyal konuları okuyan Celil, Azeri toplumunu da aynı sosyal tenkit çerçevesinde incelemiştir.

Bu çalışmada, Celil Memmedguluzade'nin Danabaş Köyü'nün Öyküsü adlı hikâyesinin, sosyal tenkit bakımından incelenmesi amaçlanmaktadır. Eserde bir köyde yaşanan olaylar ve bu olayları yaşayan kişiler üzerinden dönemin sosyal ve siyasal panoraması verilmiştir. Zayıf olanın, günün birinde gücü eline geçirdiğinde geçmişini unutup güçsüzü ezme eğiliminin, insan ruhunun derinliklerinde var olduğu gösterilmiştir. Halkın cehaletinden faydalanarak onların üzerinden para kazanan görevlilerin öyküsü dile getirilmiştir. Kısacası; Danabaş Köyü'nde yaşayan köylülerin aile hayatı, düşünce tarzları, kadına ve çocuğa bakışı, idari gücü elinde bulunduran kişilerin insanlara yaptıkları haksızlıklar realist bakış açısıyla anlatılmıştır. Yazar, köyde yaşanan olayları ironik bir üslupla ele almaktadır. Hikâyede yer alan sosyal tenkit örnekler verilerek gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: kültür, sosyal tenkit, kadın hakları, hikâye.

SOCIAL CRITICISM IN STORY OF DANABAŞ VILLAGE ABSTRACT

Celil Memmedguluzade is one of the realist criticism authors in Azerbaijan. The greatest innovation made by him in Azerbaijan culture, literature and press is the journal Molla Nasreddin. He and Molla Nasreddin followers around him direct the social life, world of opinions, literature, press, language and morals of Azerbaijan. Social and economic conditions and foreign sources have a great role in the formation of the worldview and opinions of the author. Gogol is the author who most influenced his creativity. Reading the social issues which are handled by Gogol in his works in live tables, Celil examines Azeri society within the framework of the same social criticism.

This study aims to examine Story of Danabaş Village by Celil Memmedguluzade in terms of social criticism. The work gives a social and political panorama of the period over the events experienced in a village and the persons who experience those events. It is shown that the weak forgets the past as soon as they seize power one day and that there is the tendency to suppress the weak in the depth of the human soul. It utters the story of the officials who earn money by taking advantage of the ignorance of the society. In brief, Danabaş Villagers' familial life, styles of thinking, perspective of women and children, the injustices of the administrative power towards people are explained through a realist perspective. The author tells the events experienced in the village through an ironic style. The social criticism in the story is tried to be demonstrated through examples.

Keywords: culture, social criticism, women's rights, story.

Giriş

1.Celil Memmedguluzade*

Celil Memmedguluzade Azerbaycan edebiyatının en önemli mizah yazarlarından biridir. O, 1866 yılında Azerbaycan'ın Nahçıvan ilinde doğar. 1887 yılında Gori Öğretmen Okulu'nu bitirip köyde öğretmenliğe başlar. Genç mezun Erevan'a yakın olan Uluhanlı köyüne sınıf öğretmeni olarak tayin edilir. Daha sonra Baş Noraşen mektebine

* Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, neraz39@hotmail.com

* Celil Memmedguluzade'nin hayatı ile ilgili bilgiler, künyesi verilen, bu kitaptan kısaltılarak alınmıştır. Yahya Eliyev, Büyük Yazar, Gençlik Yayınları, Bakû 1979.

gönderilir. Celil Memmedguluzade yazarlığa bu köyde başlar. 1889 yılında ilk kalem tecrübesi olan Çay Destgahı¹ adlı bir perdelik alegorik piyesini yazar. 1897'de birkaç aylık izne ayrılıp Petersburg ve Moskova'ya gider, döndükten sonra öğretmenlikten istifa eder. Yazar bu senelerde hukukçu olmak, mahkemelerde insan haklarını savunmak istemektedir. Ancak bu arzusu boşa çıkar. O, ne yaparsa yapsın hikâye yazmaktan, edebiyattan vazgeçemez. Danabaş Köyü'nün Öyküsü** povesti² bu devrin ürünüdür.

1902 yılında Rusça basılan Kafkas ve Kaspi gazetelerinde Celil Memmedguluzade'nin iki makalesi çıkar. Bu makalelerinde köylülerin topraktan mahrum edilmesine karşı çıkar, devlet dairelerinde iş takibinin zorluğunu, şehir ve köy insanların şikâyetlerini cevapsız bırakan Çar memurlarını tenkit eder.

1903 yılında Şark-ı Rus gazetesinin redaktörü Mehemed Ağa Şahtahtlı Celil Memmedguluzade'ye gazetede çalışmasını teklif eder. Teklif kabul edilir. Şark-ı Rus gazetesine bir süre hizmet eder. Bu gazetede onun Posta Kutusu, Kışmış³ Oyunu adlı hikâyeleri, birkaç makalesi, Rusça ve başka dillerden yaptığı tercümeleri yayınlanır.

1905 yılının Ocak ayında Şark-ı Rus gazetesi kapandıktan sonra Celil Memmedguluzade arkadaşı Ömer Faik Numanzade ile gazetenin matbaasını satın alır. Geyret matbaası adını vererek yayın hayatını sürdürür. Geyret matbaasını almakta Celil Memmedguluzade'nin maksadı, gazete ve dergiler aracılığıyla fikirlerini yaymaktır. Yazar, Tiflis'te Nevruz gazetesini çıkarmak için Çarlık idaresinden izin ister, ancak olumsuz cevap alır. İkinci defa müracaat ettiğinde gazetenin çıkarılmasına izin verilirse de Celil Memmedguluzade fikrini değiştirir, gazeteyi çıkarmaktan vazgeçer. Onun asıl amacı bir mizah dergisi çıkarmaktır. Bu dergiye Molla Nasreddin adını vermeyi kararlaştırır. Molla Nasreddin dergisinin Azerbaycan düşünce tarihinde önemli bir yeri vardır. Derginin tenkidî ruhu devrinde etkili olur.

1906'da Tiflis'te Ö.F.Numanzade ve Celil Memmedguluzade tarafından çıkarılan bu siyasî, ictimai, mizah mecmuası ile kısa zamanda mütecanis bir edipler, şairler topluluğu oluşturulmuştur; Derginin etrafında M.A. Sâbir, Abdurrahim Bey Hakverdili (1870-1933), Memmed Said Ordubadî (1872-1950), Aligulu Gamkûsar (1880-1919), Ali Nazmi (1878-1946), Selman Mümtaz (1884-1937) ve daha başka yazarlar ve şairler toplanmıştı. (Akpınar, 1994:71)

Birinci sayısı 7 Nisan 1906'da çıkan Molla Nasreddin dergisi, kısa aralıklarla 25 yıl devam eder. Önce Tiflis'te (1906-1918), sonra Tebriz'de (1921), daha sonra Bakû'de (1922-1931) yayınlanır. Celil Memmedguluzade gazetecilikle beraber hikâye ve tiyatro yazarlığı da yapmıştır.

1.1. Celil Memmedguluzade'nin Dünya Görüşünün Oluşmasında Etkili Olan Faktörler

Celil Memmedguluzade'nin eserleri XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın birinci yarısındaki Azerbaycan'a tanıklık etmektedir. Bu dönemde Azerbaycan, Rusya'nın dâhilinde kapitalist üretim sistemine girmiş ve bu yolla kalkınmaya başlamıştır.

XIX. yüzyılın birinci yarısında Azerbaycan, iktisadî açıdan bütün sahalarda gelişmeye başlar. Bakû'de petrol imal eden fabrikalar, burjuva şirketler çoğalmaya başlar. Azerbaycan, diğer Asya ülkeleri arasında önem kazanır. Kuzey Azerbaycan'da artan kapitalist ilişkiler, Hazar gemiciliğinin gelişmesi, dünya devletlerinin dikkatini çeker. Bakû, özellikle petrol ve doğalgazıyla önemli bir sanayi merkezi olarak dünyada tanınmaya başlar. Ticarî hayatın ve sanayinin gelişmesi sonucunda Kafkasya ve Azerbaycan'da yeni yollar yapılır, demiryolu döşenir. (Kasımzade ve Ceferov, 1982:50)

¹ destgah - bir işin yapılması için gereken şeylerin tamamı.

** Bu hikâyenin orijinal adı Danabaş Kendinin Ehvalatları'dır.

² povest - uzun hikâye

³ kışmış - kuru üzüm

Bu sosyal ekonomik değişimler edebiyatı da etkiler. Edebiyatta da yeni düşünceler ve bu düşünceleri işleyen yeni eserler ortaya çıkar.

Celil Memmedguluzade bu dönemde yeniliğin temsilcisi olur. Celil ve Molla Nasreddin dergisi etrafında toplanan yazarların (onlara Molla Nasreddinciler denilirdi), ileri sürdüğü demokratik fikirler yalnız Azerbaycan'ı değil, bütün Şark ülkelerini de etkilemektedir.

Yazar, demokrasi, yeni alfabe, kadın hakları, eğitim konusunda mücadele eder ve kendisinden önce Mirza Fethali Ahundov tarafından başlatılan bu hareketleri sağlam bir biçimde devam ettirir.

Onun düşüncelerinin değişmesinde çok sevdiği ve etkilendiği Rus klâsikleriyle (Puşkin, Gogol, Dostoyevski, Tolstoy, Çehov vb.) beraber (Shakespeare, Schiller, Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Moliere, Emile Zola vb.) dünya klâsiklerinin de önemi büyüktür.

Celil Memmedguluzade'nin Rus ve Avrupa medeniyeti ile tanışmasında demokrat Eyneli Sultanov'un etkisi de unutulmamalıdır. Yazar, mektup ve makalelerinde bu tesirlerden her zaman söz etmiştir. (Eliyev, 1979:23-24-25)

1.2. Celil Memmedguluzade'nin İstibdat Hakkındaki Görüşleri;

Celil Memmedguluzade'nin amacı, istibdat dönemini, ideolojisi ve siyaseti ile birlikte tenkit etmek, "mazlum" kitlelerin siyasî "şuur"unu uyandırmak, onları mücadeleye sevk etmektir.

Yazarın hikâyelerinde yaşanan maddî sıkıntılar, iktisadî, siyasî ve ideolojik zulüm, sömürülen halkın hayat şartları anlatılır. Bu şartlar zaten mevcut olan düzene nefret uyandırmaktadır. "Usta bir kalem"ın ironik bir üslupla eserlerinde çizdiği tablolar ise bu nefreti körükler. Yazar mevcut olan durumu en ince ayrıntılarına kadar gözler önüne sermektedir. Halkın özgürlüğünün halkın kendi elinde olduğunu belirterek, istibdat yönetimi mevcut oldukça özgür olmanın, kazanmanın mümkün olmayacağını halka anlatmaya çalışır. İran'daki Meşrutiyet'in, Türkiye'deki Kânûn-i Esâsî'nin halka hiçbir şey vermediğini gösterir. İran'daki Meşrutiyet'i sevinçle karşılayan yazar, daha sonra onun gerçek inkılâp olmadığını anlar. Yazar, Çar istibdadı ile Şark istibdadı arasında hiçbir fark görmez. (Eliyev, 1979:34-35) Eserlerinde yer alan istibdadın tenkidi Rus ve Şark istibdadı ile ilgilidir.

1.3. Celil Memmedguluzade'nin Devlet ve Yönetim Hakkındaki Görüşleri;

Yazarın eserlerinde yer alan devlet işlerindeki bozukluk ve adaletsizliğin tenkidi, onun hukuk sahasında olan bilgilerine ve gözlemlerine dayanmaktadır.

Celil, istibdat yönetiminin her türlü kanunsuzluğunu, bu yönetimin halka yabancı tabiatı ile açıklamaktadır. Müstebitler halka değil, orduya yaslanmaktadırlar. Bu fikri Rusya, Türkiye ve İran müstebitleri için söylemiştir. Yazarın bu düşüncesi, halkın istibdat yönetiminden çok eziyet çektiğine işarettir. Ona göre ülkenin sosyal olarak gelişmesini temin etmekle, onun hürriyetini kazanmak mümkündür. Monarşi yönetimi kanunsuzluğu kitlelere daha çok zulüm etmeyi şartlandırır. O, zulüm ve istismarın yok edilmesi için "Cumhuriyet yönetimini" uygun bulur. (Eliyev, 1979:47-48-49)

2. Danabaş Köyü'nün Öyküsü Hikâyesinin İçeriği

Danabaş Köyü'nde yaşayan Muhammet Hasan amca Kerbelâ ziyaretine gitmek için bir eşek alır. Köyün muhtarı Hudayar Bey, şehre gitmek için Muhammet Hasan amcanın eşeğini ister. Onun maksadı merhum arkadaşı Haydar'ın dul karısı, üç çocuk annesi Zeynep'e müt'a nikâhı yaptırmaktır. Hudayar Bey durumu kadıya anlatınca, kadı iki kelle şeker ve çay getirirse bu işi halledeceğine söz verir.

Hudayar Bey, konakladığı kervansarayaya dönerek kervansaray sahibinden borç para alır, Muhammet Hasan amcanın eşeğini teminat olarak bırakır ve ertesi gün kadiya rüşvet vererek, yalancı şahitlerle Zeynep'in müt'a nikâhını yaptırır.

Eşeği gelmediği için huzursuz olan Muhammet Hasan amca, şehre polis amirinin yanına gider, ama derdini bir türlü anlatamaz ve oradan kovulur. Eşeği kaybolan Muhammet Hasan amca Kerbelâ ziyaretine gidemeyeceği için çocuk gibi ağlamaya başlar.

Diğer taraftan Hudayar Bey'in karısı Şeref kocasının başka biriyle evlenmek istediğini anlayınca olay çıkarır. Zeynep'in oğlu Velikulu Hudayar Bey'in kızı Gülsüm'ü sevdiği için annesini Hudayar Bey'le evlenmeye mecbur eder. Merhum Haydar'dan kalan servete sahip olan Hudayar Bey, ilk eşi Şeref öldükten ve Zeynep kendi evine taşındıktan sonra arkadaşı Kasımalı'nin on dört yaşındaki kız kardeşiyle evlenir, kızı Gülsüm'ü de Kasımalı'ye verir.

Muhammet Hasan amca beş sene sonra kendi eşeğini bulur. Ama artık ne eşi, ne de oğlu hayattadır.

2.1. Danabaş Köyü'nün Öyküsü Hikâyesinde Yer Alan Sosyal Tenkit

Celil Memmedguluzade'nin Danabaş Köyü'nün Öyküsü hikâyesi üç bölümden ibarettir. Eser, Hafif Bir Mukaddime bölümü ile başlar. Eşeğin Kaybolması bölümünde esas konu işlenir. Hitame bölümünde ise Danabaş Köyü'nde cereyan eden facialara son verilir.

Hikâyenin Hafif Bir Mukaddime adlı birinci bölümünde, geveze Sadık ve gazeteci Halil'in "pak ve temiz vicdanının sesini" (Memmedguluzade, 1983:3) duyup zulüm altında ezilen halka, mollalara karşı gösterdikleri tavır anlatılır. Halil'in danabaşlar dünyasının görünüşte komik, ama aslında son derece üzücü olaylarını bir kitap haline getirip, halka bedava dağıtma arzusu verilir.

Eşeğin Kaybolması ve Hitame bölümünde ise Hudayar Bey'in Muhammet Hasan amcanın eşeğini şehirde satması ve yalancı şahitler bularak o parayla müt'a nikâhı yaptırması işlenir. Bu olaylar çerçevesinde kadın haklarına ve toplumsal meselelere değinilir.

Yazar eserde, Muhammet Hasan amcadan başlayarak yavaş yavaş tüm kahramanları tanıtır; üç baş kahraman, Muhammet Hasan amca, Hudayar Bey ve Zeynep üzerinde durarak onlar hakkında bilgi verir.

Hikâyede Azerbaycan köylüsü ve sosyal hayat bütün ayrıntıları ile gösterilmiştir. Yazar, köylülerin ağır durumunu tasvir etmekle kalmaz, bu ağır ve zor durumun sebeplerini de göstererek, zulme, haksızlığa karşı isyan eder. Eserde yalnız bir köyün değil, o devirdeki Azerbaycan'ın bütün köylerine ait özellikler gösterilir.

Eşeğin Kaybolması bölümünde yazar, birbirine zıt olan iki grup kahraman yaratmıştır; Danabaş Köyü'nün muhtarı Hudayar Bey, kadı, yönetici Kerbelâyı İsmail, onun çavuşu Kasımalı ve köy mollası, köyde ruhanileri ve idare sistemini temsil eden, halka zulüm yapan birinci gruptur. İkinci grup onların adaletsizliğinden inleyen, fakir halktan ibarettir. Burada da Muhammet Hasan amca, eşi İzzet ve oğlu Ahmet, dul kadın Zeynep, oğlu Velikulu, kızları Fizze ve Ziba, Hudayar Bey'in eşi Şeref ve çocukları vardır.

Eserde insan talihine ait olan ve merkezi bir yerde birleşen iki çizgi görülür. Çizginin biri Zeynep ve onun çocuklarına, diğeri Muhammet Hasan amcaya ve onun ailesine aittir. Bu iki çizginin birleştiği merkezi yerde Hudayar Bey vardır.

Hudayar Bey otuz yedi otuz sekiz yaşlarında uzun boylu biridir. (...) Evet boyu uzun, sakalı, kaşları karadır. Yüzü esmer, gözleri de kapkaradır. Bazen Hudayar Bey şapkasıyla gözünün önünü kapatır; şapka kara, gözler kara, yüz kara. Şapkanın altından gözleri öyle bir parlardı ki insanın canına korku düşerdi. Sanki çim altından kurbağa bakardı.

Bunlar önemli değil. Hudayar Bey'in büyük bir kusuru vardı: Burnu eğri idi; ama bu çok kötü bir eğrilikti. Burnu eğri olan çok güzeller gördüm. Ama onların burnu Hudayar Bey'in burnu gibi değildi. Burnunun üst tarafında dikine yükselen bir kemik vardı. Kemik diktir ama aşağısının eti horoz ibiği gibi sola sarkmış. Bu doğuştan mı yoksa sonradan mı ortaya çıktı bilmiyorum, ama çok çirkin bir burundur. Kısacası Hudayar Bey'e yakışıklı denemez. (Memmedguluzade, 1983:12-13)

Köyü kendi malı gibi gören, insanların talihi ile oynayan ve yaptığı kötülöklere karşı hiçbir ceza beklemeyen Hudayar Bey, bütün köy halkına zulüm eden bir karakterdir. Elindeki gücü kullanarak, halk üzerinde baskı kuran muhtar Hudayar Bey, her istediğine zorbalıkla sahip olan yöneticilerin sembolüdür. Kanuna göre köy muhtarını köy halkı seçmeli ve tayin etmelidir. Ancak kanuna bakılmaz. Aslında Hudayar Bey muhtar vazifesine hiç lâıyk değildir. Çünkü onun kanun tasavvuru bile yoktur. Yazar, bununla Çar rejiminde vazifelerin insanın yeteneğine göre değil, şahsi arkadaşlık münasebetine göre verildiğine işaret eder.

Hudayar Bey aynı zamanda çok hain ve ikiyüzlü bir insandır. Köylüsü ve yakın arkadaşı Haydar öldükten sonra merhumun dul karısı, üç çocuk annesi Zeynep'i kendisine ikinci eş olarak almak ve Haydar'dan kalan servete sahip olmak ister. Zeynep'in oğlu Velikulu'nun gençliğinden, tecrübesizliğinden faydalanarak çok çirkin bir plan hazırlar. Eğer Velikulu annesini kendisiyle evlenmeye mecbur ederse, kızı Gülsüm'ü onunla evlendirecektir. Velikulu Hudayar Bey'in isteğini yerine getirir. Ancak Hudayar Bey onu kandırır, kızını vermekten vazgeçer.

Danabaş Köyü'ndeki fakir köylüler üzerinde kendi hükmünü yürütmeğe alışan Hudayar Bey, aynı çirkin hareketleri ailesine de yapar. Oğlunu döver, ikinci defa evlenmesine karşı çıkan eşi Şeref'i, üç çocuk annesini ayakları altında ezer, saç örgülerinden tutup sürükler.

Hudayar Bey bu sözleri duyunca piposunu atarak Muratkulu'nun yanına gitti ve onu iki kulağından tutup kaldırdı. Bu sırada ilginç bir olay oldu. Hudayar Bey'in karısı onun üzerine atlayıp sakalını yolmaya başladı. Muratkulu babasının elinden kurtulup köşede oturan Gülsüm'ün arkasına saklandı. Karı koca kavga etmeye başladılar. Muratkulu ve Haydarkulu'nun bağırtıları, annelerinin çığlıkları, Hudayar Bey'in sesi, evi öyle bir titretti ki sanki burası savaş meydanıydı. (Memmedguluzade, 1983:40)

Üzerlerinde kurduğu baskı nedeniyle köylülerden itaat gören Hudayar Bey, bu itaati şehirdeki tüccar Karapet'ten de bekler. Ancak onun "mukavemetiyle" karşılaşınca korkusundan teslim olur, davranışı değişir.

Hudayar Bey'e güç veren iki kuvvet vardır; para ve sopa! Yani maddî güç. Muhtar olduktan sonra halk üzerinde baskı kurmaya başlar, görevini kendi çıkarları için kullanır.

Onun sopasına bu gücü veren bir taraftan feodal rejim, diğer taraftan Çarlık idaresidir. Bu sopanın sahibi, Çar hükümetinin vekilleri olan yöneticiler, polis amirleri, komutanlar ve başka kuruluşlardır. Resmi hükümet dairelerinden başka bu gücü ona veren kişiler, şeriatın temsilcisi konumundaki kasaba kadısı ve köy mollasıdır.

Ne kadar kötü sıfatlar varsa, Hudayar Bey'de toplanmıştır. Bu insan kendini müslüman addeder, oruç tutar, namaz kılar, Kuran'a yemin eder. Ancak gerektiğinde İslam'ın şartlarını bozmaktan çekinmez. Zeynep'e Haydar'dan kalan serveti verirse onu boşayacağına Kuran'ı öperek yemin eder. Ama istediğini elde ettikten sonra verdiği sözü tutmaz, yemini bozar.

Hudayar Bey iki sebepten dolayı Zeynep'i boşamadı ve boşamazdı. Çok akıllı idi... Birincisi Zeynep'in daha zamanı geçmemiştir, ondan elini çekmezdi. Eğer Zeynep birazcık Hudayar Bey'i sevseydi, onu evinden çıkarmazdı. İnsafli olmak lazım, Zeynep'in o evden gitmesine Zeynep kendisi sebep oldu. Çünkü

Hudayar Bey'in evine geldiği günden beri yüzü hiç gülmedi, gözünün yaşı hiç kurumadı. İkincisi, Hudayar Bey nüfuzlu kişilerden birinin Zeynep'le evlenip yetimlerin servetini geri isteyeceğinden korkardı. Bu ikinci sebebe göre boşanma lafını duyduğunda Hudayar Bey çok kızardı. Kim onun yanında boşanma lafını açarsa kötü dayak yerd. (Memmedguluzade, 1983:78)

Hudayar Bey Danabaş Köyü'ne felâket ve gözyaşından başka bir şey getirmemiştir. Eserin her yerinde muhtarın yaptığı kötülüklerden söz edilir. Celil Memmedguluzade'ye göre o, sadece insanlara zulmeden, onların haklarını ezen biri değil, aynı zamanda yalancı, zalim bir baba, insafın ne olduğunu bilmeyen, hiçbir şeye inanmayan, hiçbir şeyden utanmayan bir insandır. Hudayar Bey Çarlığın köydeki temsilcisidir. O, köyde hükûmeti temsil etmektedir. Köylülerin haklarını savunan Celil Memmedguluzade hâkim tabakaya karşı nefretini onun şahsında toplamıştır.

İstibdat ve zulmü temsil eden Hudayar Bey, Eşeğin Kaybolması bölümünde yalnız değildir. Yaptığı bütün kanunsuz işlerde ona yardım eden, onu savunan, kendi adamı olarak bilinen kişiler de gösterilmiştir.

Zeynep'in Hudayar Bey ile evlenmesi hususunda Kasımalı, Kerbelâyı Gafar ve Kerbelâyı Sebzeli isimli köylüler de şahitlik ederler. Onların da cemiyet ve ailedeki yerleri Hudayar Bey ile aynıdır. Yönetici Kerbelâyı İsmail, kasaba kadısı Hacı Molla Sefer ve köy mollası Mehmetkulu, Hudayar Bey'e yol gösteren kişilerdir.

Hikâyede anlatılan Kerbelâyı İsmail, hiç de Hudayar Bey'den farklı değildir. O da toplumda merhametsiz ve zalimdir. Onun çavuşu Kasımalı de bu ikisinden farksızdır. Bu kişilerin üçü de Çar hükûmetini temsil etmektedirler.

Eserde dikkat çeken bir nokta da onların akrabalığıdır. Kızı Gülsüm'ü Zeynep'in oğlu Velikulu'ya vermek istemeyen Hudayar Bey, (birinci karısı Şeref öldükten, Zeynep kendi evine taşındıktan sonra) kızını Kasımalı'ye verir ve karşılığında Kasımalı'nin on dört yaşındaki kız kardeşiyle evlenir.

Hudayar Bey ve Kasımalı arasında açık olarak canlı mal alışverişi yapılır. Onlar ne kızın, ne de kız kardeşinin fikrini öğrenme gereği duyarlar. Bu ticarete kadınlar yalnız alınıp satılan mal konumundadır. Gülsüm babasının kararına, Kasımalı'nin kız kardeşi ağabeyinin kararına hiçbir şey söylemeden tâbi olur.

Köylülerin üzerinde ağalık eden bu hâkim grubun içerisinde dini temsil eden kadı ve mollaların davranışları da dikkat çekmektedir. "Danabaş Köyü'ndeki bu müsibet ve mateme sebep olan yalnız Hudayar Bey değildi. Kadı, yönetici, çar memurları da onunla aynı cephedeydi." (Mirehmedov, 1983:VIII) Kadı, din adamı kisvesi altında aslında dinle hiçbir ilgisi olmayan şeyler yapmaktadır. Bu eylemlerinde görevinin öngördüğü şekilde Allah'ın hoşuna gidecek şeyleri değil; kendine maddî gelir sağlayacak şeyleri yapmayı hedefler. Bir kelle şeker ve çay için görmediği bir kadını, nefret ettiği bir adama nikâhlar. Emniyet müdürü ve onun adamları ile bağlantı kurarak, güçlülerin, eli sopalıların tarafında durur, onların emirleriyle hareket eder.

Köy mollası da kadı gibidir. O da güçlülerin yanındadır ve onların çirkin işlerinin yardımcıdır. Molla, Kerbelâyı İsmail ve Hudayar Bey'den farklı olarak, söyleyecekleri nasihatla söyler. Şeriata dayanır, onun adından istifade ederek Zeynep'in Hudayar Bey'e tâbi olmasını ister. Diğerleri ise tehdit eder ve kırbaç diliyle konuşurlar. Din görevlileri ile siyasî yöneticiler, kendi çıkarları uğruna görevleriyle hiç bağdaşmayan kararlar verirler. Otoritelerine ve kararlarına karşı çıkacak olanları zorbalıkla sustururlar. Halk üzerindeki hâkimiyetlerini engelleyecek, kendi güçlerini sorgulayacak birinin ortaya çıkmaması için ellerinden geleni yaparlar. Kendi tebaaları içinde olmayan, dolayısıyla baskıyla susturamayacakları kişileri para aracılığı ile sustururlar. Hak ve hukuku savunan kişiler de paranın cazibesi karşısında bu tutumlarından vazgeçerler. Yazar tüm bu haksızlıklara sebep olan kişilere fırsat veren yönetimi sert bir şekilde eleştirmektedir.

Danabaş Köyü'nün Öyküsü'nde kadınların sosyal, siyasî ve manevî eşitsizliği konusuna da değinilmiştir. Burada kadınlar değil, onları köle haline düşüren hükûmet, kanunlar keskin şekilde itham edilir. Diğer taraftan Celil Memmedguluzade eserdeki kadınların ve kızların faciasını gösterir.

Hikâyede üç bedbaht kadının facialı hayatı tasvir edilmektedir. Birincisi, eşi ölen kadın Zeynep, ikincisi Hudayar Bey'in ilk eşi Şeref ve üçüncüsü de Muhammet Hasan amcanın eşi İzzet. Bu kadınların her biri ayrılıkta bedbahttır. Bunlardan Zeynep'in hayatı daha da acıklıdır.

Yazar, Hudayar Bey ve hükûmet dairesindeki kişilerden farklı olarak Zeynep'i sevgiyle yaratır ve onu yüceltir. Bu yanlış bir davranıştır. Kadın ve anne hakları Celil Memmedguluzade'yi hayat boyu düşündüren, önemli konulardan biri olmuştur. Hikâyede bu problem, yani kadın haklarındaki eşitsizlik önemli yer tutmaktadır.

Celil Memmedguluzade'ye göre Zeynep, o devirdeki Azerbaycan kadınlarını temsil etmektedir. Zeynep'i ve onun şahsında başka kadınları zavallı kılan, elini ayağını zincirleyen, haklarını sömüren, mevcut sosyal yönetim ve kurallardır. Hikâyede kadına değer verilmemesi toplumsal bir sorundur. Kadınların sözleri dikkate değer bulunmaz. Toplumsal konum olarak erkek daha önde ve daha değerlidir. Zeynep'in ölen kocası Kerbelâyı Haydar'ın oğluna kızlarından daha fazla miras bırakması, bu durumun göstergesidir. Erkek birden fazla kadınla evlenebilmektedir. İmam nikâhıyla evli olan kadın, hukuki olarak hiçbir hak sahibi olmadığı için erkeğin de kadına karşı hiçbir sorumluluğu yoktur. Bu durum toplumsal olarak birçok mağduriyetin temel nedenidir. Hudayar Bey'in yaslandığı kuvvetler, Zeynep ve onun gibi binlerce umutsuz kadınların düşmanı konumundadır. Herkes güçlü'nün tarafındadır. Hükûmet de, polis amiri de, yönetici de, kadı da Hudayar Bey'e arka olurlar. Zeynep ne kadar iradeli, eğilmez olsa da bu güçlü kuvvelerin etkisine dayanamaz. Bütün bu kuvveler Zeynep'in iradesini kırar ve onu zorla Hudayar Bey'in evine getirirler. Zeynep'in tek tesellisi, akıttığı gözyaşlarıdır.

Bu köyde yaşayan kadınlara çok kötü davranılmaktadır. Yazara göre Hudayar Bey gibilerine bu yetkiyi veren hükûmet büyüklerinin hükmü ve yönetici kırbaçtır.

Celil Memmedguluzade, kadının her açıdan erkeğe bağlı olduğunu Hudayar Bey'in eşi Şeref'ten bahsederken gösterir. Bu kadın iradeli, cesaretli, gerektiğinde Hudayar Bey ile savaştan bir kadındır. Şeref'in evdeki durumu hizmetçiden de ağırdır. Hiç değilse hizmetçi dövüldüğü zaman kendine bir yol bulur, başka yerde çalışabilirdi. Şeref'in ise hiçbir kurtuluşu yoktur. O, cesaret edip "beni boşa" kelimesini bile söyleyemezdi. Bu sözü söyleyen birinin annesi, babası, parası olması gerekirdi. Şeref bu nimetlerin hepsinden mahrumdur. Bunun için her tür zulme ve haksızlığa boyun eğdi.

Hudayar Bey'in karısının adı Şeref'ti. Orta boylu, esmer, zayıf bir kadındı. Yani güzel bir kadın değildi. Kırk yaşlarındaydı. Hudayar Bey'den de büyüktü. Evlenirken babası Hudayar Bey'in babasından eksik birisi değildi. Ama iş öyle oldu ki babası, annesi ve iki kardeşi öldükten sonra yalnız kaldı. Hudayar Bey muhtar oldu, hürmeti arttı, o ağa, karısı hizmetçi oldu. Her şeye karşın Şeref, Hudayar Bey'in sözlerine karşılık vermeyecek, onun yumruklarına susacak kadar aciz değildi. Gün olmuş bir sopa Hudayar Bey attığında, birini de Şeref atmış. İki yumruk kocası vurduğunda, birini de Şeref vurmuş. Ama yine de Hudayar Bey'den korkar. Çünkü ne de olsa Hudayar Bey erkektir. (Memmedguluzade, 1983:42-43)

Eserde diğerlerine nispeten mutlu bir kadın varsa, o da Muhammet Hasan amcanın eşi İzzet'tir. Gerçi yaşadığı yerde hâkim olan genel sosyal esaret onu da etkiler. Ama o, kendi ailesinde, kendini iyi hisseder, kocası ona çok iyi davranır, çoğu zaman o bir hâkim gibi kocasına nasihat eder ve onu azarlamaktan çekinmez. Kocasını da oğlunu da çok seven İzzet, onları her türlü belâdan korumaya çalışır. Celil

Memmedguluzade çok sevdiği Muhammet Hasan amcaya uygun bir kadın tipi yaratmıştır.

Zeynep'in oğlu Velikulu'nun nişanlısı, Hudayar Bey'in kızı Gülsüm ve Kasımalı'nin on dört yaşındaki kız kardeşi ise zayıf, hiçbir şeyi idrak edemeyen, düşüncesiz, hissiyatsız kadınlardır. Bu kadınların ikisi de şahit oldukları facialardan etkilenmezler. Onlara göre bu gibi olaylar hayatta her an, her saat meydana gelen olaylardır.

Ailede aldıkları terbiye, gördükleri olaylar, onları her şeye karşı lakayt, itinasız kılmış ve onlara, hiçbir olaya karışmamayı öğretmiştir. Hayatta hiçbir maksat ve arzuları olmayan bu kadınlar, kendilerini oyuncak gibi oynatan kişilere teslim olmuşlardır. Yazar, onların nasıl kalbi boş, aciz, miskin birer vücut gibi süründüklerini gösterir. Bu iki kadın iradeli, faal, insan haklarını, bağımsızlığını değişik vasıtalarla savunan Zeynep'e, İzzet'e ve Şeref'e hiç benzemezler.

Celil Memmedguluzade'ye göre, kadın bağımsız olmalı, toplumda erkeklerle beraber mücadele etmelidir. Bağımsızlığa ve kadın haklarına karşı çıkan bütün kuvvetlerin tenkidi, onun edebî ve sosyal faaliyetinin esasını teşkil etmektedir.

Yazar, Muhammet Hasan amcanın şahsında yapılan zulümlere dayanabilmenin acı neticelerini göstermek istemiştir. Muhammet Hasan amca köyün fakir ve zavallı kişilerinden biridir. O, her türlü zulme dayanan, isyan etmeyen bir adamdır. Allah'a her zaman şükretmektedir.

Muhammet Hasan amca köyün sevilen, sayılan kişilerinden biridir. Elli dört, elli beş yaşlarında idi. On on iki yaşındayken babası Hacı Rıza, iki yıl geçmeden annesi öldü. (...) Merhum babasından iyi bir servet kaldı. Amcaları serveti bir sene içinde tükettiler sonunda ona bir parmak hesabı⁴ gösterdiler.

Muhammet Hasan amca biraz büyüyüp akıllanınca baktı ki hiçbir şeyi kalmamış. Sonra bir kızı sevdi ve onunla evlendi. Birkaç yıl para kazanmak için İrevan taraflarına gidip gurbetlik çekti. Ama işi iyi gitmediği için para da biriktiremedi. Köye eli boş döndü ve üç dört eşek alıp yük taşımaya başladı. Bu işte de pek kazanamadı. Sonunda ahırını ikiye bölüp sokağa bakan bir kapı açtı ve buraya bir iki çuval un, buğday, dut kurusu, iğde dizip satmaya başladı. Şimdi kendini zar zor geçindiriyor. Fakirdir, ama çok iyi bir insandır. Asla dünya malında gözü yoktur, ama bir tek arzusu vardır. Üç dört senedir Kerbelâ'ya gitmeyi planlamaktadır. Dindar bir insandır. (...) Züvvarların⁵ haberleri geldikçe gözünden yaşlar çeşme gibi akmaya başladılar. (Memmedguluzade, 1983:8-9)

Şeref ve Zeynep gibi Muhammet Hasan amca da Kerbelâ ziyaretine giden çavuşla Hz. Abbas'a şikâyetname göndermekten başka bir çözüm bulamaz. Böylece yazar, Çar zulmünü ve ezilen köylünün facialı hayat manzarasını canlandırır.

Celil Memmedguluzade Muhammet Hasan amcanın fakir ve bedbaht olmasının birkaç ciddi sebebini de gösterir. Birinci sebep, Muhammet Hasan amca köylü olmasına rağmen arazisi (toprağı) yoktur. İkincisi Muhammet Hasan amcaya göre herkesin alnına ne yazılmışsa o olacaktır. O eşeğinin çalınmasını, Kerbelâ ziyaretine gidememesini, hatta polis on adliyeden kovmasını Allah'tan bilir. Yazara göre, onun bedbaht olmasının üçüncü sebebi siyasî körlüğüdür. Haksızlığı, zulmü, acıları Allah tarafından gönderilen bir belâ olarak görmektedir. Mücadele etmemektedir.

Danabaş Köyü'nün Öyküsü eserinde yazar, hayattaki olayları ve insanın manevî âlemini sadece tasvir etmekle kalmaz; fakirliğin, köleliğin, haksızlığın, cahilliğin, siyasî ve sosyal köklerini göstermeye çalışır.

Yazarın eserde canlandığı Muhammet Hasan amca, dindar köylüleri; Hudayar Bey, köy muhtarlarını; polis amiri, Çar memurlarını; molla, ruhanileri; temsil etmektedir. Danabaş Köyü'nün Öyküsü hikâyesindeki esas tenkit bu kişilere karşı yöneltilmiştir.

Sonuç

⁴ Parmak hesabı - Parmak sayarak yapılan hesap; basit hesap.

⁵ Züvvar - Kutsal yerleri ziyarete giden.

Celil Memmedguluzade'nin Danabaş Köyü'nün Öyküsü eserinde sosyal tenkidi incelediğim bu çalışmada sonuç yerine şunlar söylenebilir.

Halkın günlük hayatı, ihtiyaçları, istekleri, kısacası sosyal durumları yazarı düşündüren en önemli konulardır. Eserdeki şahıslar köyde yetişmiş, iç sıkıntıları olan, ama yaşadıkları bunalımlardan kurtulma gayreti sarf etmeyen insanlardır. Bu insanların ortak özellikleri fakir ve cahil oluşlarıdır. Yazar burada, şahsi çıkarları için başkalarına hayat hakkı tanımayanları da göstermektedir. Menfaat grupları arasındaki dostluğu, fırsat düşkünlerini, hazıra konmak isteyen insanları gösterir. Bu karaktere sahip insanların halkı nasıl ezdiği, hatta onları insan olarak görmediği işlenir.

Celil Memmedguluzade realist bir yazardır. Onun şahsında bu realizm yalnız eski dünyanın bütün çirkin kurallarını hicvetmek ve reddetmekle kalmaz, aynı zamanda sömürülen zavallı insanların durumunu sergiler ve sömürenlere karşı duyulan nefreti vurgular. Bu hikâyede uzak bir köydeki sosyal bozukluklar, köylülerin aile hayatı ve yaşam biçimi, yöneticilerin adaletsizliği, kadınların uğradığı haksızlık, güçlülerin zayıflara uyguladığı zulüm işlenmektedir. Hikâyede anlatılan durumun her toplumda ve her dönemde var olması, eserin evrensel ve gerçekçi konuları ele aldığı en büyük göstergesidir.

KAYNAKÇA

AKPINAR, Yavuz. (1994). **Azerî Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul:Dergah Yayınları,

ELİYEV, Yahya. (1979). **Büyük Yazar**, Bakû:Gençlik Yayınları,

KASIMZADE, F., ve M.C. CEFEROV (1982), "XIX Asrın İkinci Yarısında Azerbaycan Edebiyatı", **Edebiyyat**, Bakû:Maarif Neşriyyatı,

MİREHMEDOV, Eziz (1983), **Celil Memmedguluzade Eserleri**, I Cilt, (Haz., Eziz Mirehmedov ve Turan Hesenzade), Bakû:Azerbaycan Devlet Neşriyyatı,